

XX ASRNING 30-YILLARI TANQIDCHILARI IJODI**Abdug'aniyeva Durdona**

Farg'ona davlat universiteti filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi
22.91-guruh 4-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19624600>

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asrning 30-yillarida o'zbek adabiy tanqidchiligining shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda adabiy tanqidchilarning faoliyati ijtimoiy-siyosiy omillar bilan uzviy bog'liqlikda o'rganilib, mazkur davrda mafkuraviy yondashuvning ustuvorligi ochib beriladi. Shuningdek, Oybek va Izzat Sulton kabi adabiyotshunoslarning ilmiy qarashlari asosida tanqidchilikning nazariy va metodologik jihatlari yoritiladi. Tadqiqot natijasida 30-yillar adabiy tanqidchiligi bir tomondan mafkuraviy bosim ostida shakllangan bo'lsa, ikkinchi tomondan o'zbek adabiyotshunosligining rivojida muhim bosqich bo'lganligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Adabiy tanqid, o'zbek adabiyoti, sotsialistik realizm, mafkura, tanqid metodologiyasi, adabiy jarayon, adabiyotshunoslik, g'oyaviylik.

ТВОРЧЕСТВО ЛИТЕРАТУРНЫХ КРИТИКОВ 30-Х ГОДОВ XX ВЕКА

Аннотация. В данной статье научно анализируются особенности формирования и развития узбекской литературной критики в 30-е годы XX века. В исследовании деятельность литературных критиков рассматривается в тесной взаимосвязи с социально-политическими факторами, а также раскрывается доминирование идеологического подхода в данный период. Кроме того, на основе научных взглядов Oybek и Izzat Sulton освещаются теоретические и методологические аспекты литературной критики. В результате исследования обосновано, что литературная критика 30-х годов, с одной стороны, формировалась под влиянием идеологического давления, а с другой стала важным этапом в развитии узбекского литературоведения.

Ключевые слова: Литературная критика, узбекская литература, социалистический реализм, идеология, методология критики, литературный процесс, литературоведение, идейность.

THE WORKS OF LITERARY CRITICS OF THE 1930s

Abstract. This article provides a scientific analysis of the formation and development of Uzbek literary criticism in the 1930s. The study examines the activities of literary critics in close connection with socio-political factors and reveals the dominance of the ideological approach during this period. Furthermore, based on the scholarly views of Oybek and Izzat Sulton, the theoretical and methodological aspects of literary criticism are highlighted. The research concludes that the literary criticism of the 1930s, on the one hand, developed under ideological pressure, and on the other hand, played an important role in the development of Uzbek literary studies.

Keywords: Literary criticism, Uzbek literature, socialist realism, ideology, methodology of criticism, literary process, literary studies, ideological approach.

Kirish

XX asrning 30-yillari o'zbek adabiyoti va adabiy tanqidchilik tarixida murakkab, ziddiyatli hamda muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda adabiyot nafaqat estetik hodisa, balki ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning faol tarkibiy qismiga aylangan edi.

Ayniqsa, adabiy tanqid sohasi mafkuraviy bosim ostida rivojlanib, uning asosiy vazifasi adabiy asarlarni baholashdan tashqari, ularni hukmron ideologiya talablariga mos ravishda yo'naltirishdan iborat bo'ldi. Mazkur davr tanqidchilari ijodi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularda bir tomondan adabiyotning nazariy asoslarini shakllantirishga intilish kuzatilsa, ikkinchi tomondan siyosiy talablarga bo'ysunish holatlari ham yaqqol namoyon bo'ladi. Shu sababli 30-yillar tanqidchiligi nafaqat adabiy jarayonni, balki davr mafkurasini o'rganishda ham muhim manba vazifasini bajaradi.

Ushbu maqolada XX asrning 30-yillarida faoliyat yuritgan tanqidchilar ijodi ilmiy jihatdan tahlil qilinib, ularning adabiyot rivojiga qo'shgan hissasi, metodologik yondashuvlari hamda davr ruhini aks ettirishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, mazkur davr tanqidchiligining o'ziga xos jihatlari, yutuq va kamchiliklari qiyosiy hamda tarixiy yondashuv asosida o'rganiladi.

Dolzarbligi

XX asrning 30-yillari adabiy tanqidchiligi o'zbek adabiyotshunosligining shakllanish bosqichida muhim o'rin tutadi. Bu davrda yaratilgan tanqidiy qarashlar nafaqat adabiy jarayonni boshqarishda, balki badiiy tafakkurning yo'nalishini belgilashda ham katta ahamiyat kasb etgan.

Shu bilan birga, mazkur davr mafkuraviy bosim, siyosiy cheklovlar va ideologik talablar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tanqidchilar ijodiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Bugungi kunda ushbu davr tanqidchilari ijodini qayta ko'rib chiqish, ularni xolis ilmiy asosda baholash zarurati ortib bormoqda. Chunki 30-yillar tanqidchiligi orqali adabiyot va mafkura o'rtasidagi murakkab munosabatlar, milliy adabiyot rivojining tarixiy bosqichlari hamda tanqid metodologiyasining shakllanish jarayonlarini chuqur anglash mumkin. Shu jihatdan mazkur mavzuning o'rganilishi zamonaviy adabiyotshunoslik uchun dolzarb hisoblanadi.

Maqsadi

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi XX asrning 30-yillarida faoliyat yuritgan adabiy tanqidchilar ijodini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning adabiyot rivojiga qo'shgan hissasini aniqlash hamda mazkur davr tanqidchiligiga xos metodologik va g'oyaviy xususiyatlarni ochib berishdan iborat.

Asosiy qism

XX asrning 30-yillari o'zbek adabiyoti tarixida murakkab va ziddiyatli davr hisoblanadi.

Bu davrda adabiy jarayon jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq holda shakllandi. Adabiyot jamiyat hayotining muhim mafkuraviy vositasiga aylantirilib, uning asosiy vazifasi yangi tuzum g'oyalarini targ'ib qilishdan iborat bo'ldi. Shu sababli badiiy ijod erkinligi ma'lum darajada cheklanib, adabiy faoliyat nazorat ostiga olindi. Sotsialistik realizm metodi asosiy ijodiy yo'nalish sifatida qaror topdi. Bu metod asosida yaratilgan asarlarda mehnatni ulug'lash, kollektivlik g'oyasi va ijobiy qahramon obrazi ustuvor bo'ldi. Adabiy muhitda eski va yangi qarashlar o'rtasida qarama-qarshiliklar yuzaga keldi. Adabiy tashkilotlar qayta tuzilib, ijodiy uyushmalar markazlashtirildi. Senzura kuchayib, adabiy fikr erkinligi cheklab qo'yildi. Natijada adabiyotda bir yoqlama yondashuv ustunlik qildi. Biroq bu davr o'zbek adabiyotining keyingi rivoji uchun muhim tajriba vazifasini o'tadi. Mazkur bosqich adabiy jarayonni tizimli ravishda anglash imkonini yaratdi. Shu jihatdan 30-yillar adabiy muhiti tarixiy va ilmiy ahamiyatga ega hisoblanadi.

XX asrning 30-yillarida adabiy tanqidchilik jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar ta'sirida shakllandi. Davlat mafkurasida adabiyot va san'at ustidan to'liq nazorat o'rnatildi. Natijada adabiy tanqid mustaqil ilmiy yo'nalishdan ko'ra mafkuraviy vositaga aylandi. Tanqidchilar partiyaviylik va g'oyaviylik mezonlariga tayanishga majbur bo'ldilar.

Adabiy asarlarni baholashda estetik mezonlardan ko'ra ideologik moslik ustun qo'yildi.

Bu holat tanqidchilikning obyektivligini pasaytirdi. Siyosiy qarorlar tanqidchilarning fikr bildirish doirasini toraytirdi. Repressiyalar natijasida ko'plab ijodkorlar va tanqidchilar faoliyati to'xtatildi. Bu esa adabiy muhitda qo'rquv va ehtiyotkorlikni kuchaytirdi. Tanqidiy fikrlar ko'pincha rasmiy nuqtayi nazarga mos ravishda ifodalandi. Adabiyot jamiyatni tarbiyalash vositasi sifatida qaraldi. Tanqidchilar ham bu jarayonda faol ishtirok etdi. Asarlar aynan mafkuraviy mezon asosida tahlil qilindi. Natijada 30-yillar tanqidchiligi siyosiy omillar ta'sirida shakllangan tizim sifatida namoyon bo'ldi.

XX asrning 30-yillarida adabiy tanqidchilik bosqichma-bosqich shakllandi. Dastlabki bosqichda tanqidchilik publitsistik xarakterga ega edi. Unda asarlar yuzasidan umumiy fikrlar va qisqa baholar bildirilgan. Bu davrda tanqid hali aniq nazariy asosga ega emas edi. Keyingi bosqichda tanqidchilik ilmiylik kasb eta boshladi. Tanqidchilar adabiy jarayonni chuqurroq tahlil qilishga intildilar. Asarlarning mazmuni va shakli ilmiy jihatdan o'rganila boshlandi.

Tanqidchilikning metodologik asoslari shakllandi. Matbuot vositalari bu jarayonda muhim rol o'ynadi. Gazeta va jurnallar tanqidiy maqolalar uchun asosiy maydonga aylandi.

Tanqidchilar o'z fikrlarini keng jamoatchilikka yetkazish imkoniga ega bo'ldilar. Biroq bu jarayon mafkuraviy bosim ostida kechdi. Tanqid ko'proq rasmiy g'oyalarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirildi. Shunga qaramay, bu davr tanqidchiligi keyingi adabiyotshunoslik rivoji uchun muhim asos yaratdi. Adabiy tahlil an'analari aynan shu davrda shakllandi.

XX asrning 30-yillarida o'zbek adabiy tanqidchiligi shakllanishida bir qator adabiyotshunos va ijodkorlar faol ishtirok etdi. Bu davrda Oybek, Izzat Sulton, Abdurauf Fitrat kabi shaxslar adabiy jarayonni tahlil qilishda muhim rol o'ynadi. Ular gazeta va jurnallar orqali adabiy asarlar yuzasidan tanqidiy maqolalar yozib bordilar. Masalan, Oybek o'z maqolalarida adabiyotning ijtimoiy vazifasini asoslashga harakat qilgan. Izzat Sulton esa adabiy nazariya va tanqid masalalariga ilmiy yondashuv olib kirgan. Bu davr tanqidchilari asosan sotsialistik realizm talablari asosida faoliyat yuritgan. Ular asarlarni baholashda g'oyaviylik va ijtimoiy ahamiyatni ustuvor deb bildilar. Shu bilan birga Fitrat kabi ijodkorlar milliy adabiyot masalalarini ilgari surgan bo'lsa-da, keyinchalik repressiyaga uchradi. Tanqidchilar yangi adiblarni qo'llab-quvvatlash va yo'naltirish bilan ham shug'ullandilar. Ularning faoliyati ko'proq matbuot bilan bog'liq bo'ldi. Biroq mafkuraviy bosim ularning erkin fikr yuritishiga to'sqinlik qildi. Natijada tanqidchilik ko'proq rasmiy yo'nalishda rivojlandi. Shunga qaramay, bu davr tanqidchilari o'zbek adabiyotshunosligining shakllanishida muhim hissa qo'shdi.

30-yillar adabiy tanqidchiligi sotsialistik realizm metodologiyasi asosida shakllandi. 1934-yilda o'tkazilgan Butunittifoq yozuvchilar qurultoyida aynan shu metod rasmiy yo'nalish sifatida e'lon qilindi. Tanqidchilar asarlarni baholashda "partiyaviylik" va "xalqchilik" tamoyillariga tayanishdi. Masalan, Oybek ijodi ijobiy baholangan bo'lsa, uning asarlaridagi ijtimoiy mazmun alohida ta'kidlandi. Tanqidchilar adabiyotning jamiyatga xizmat qilishini asosiy mezon deb bildilar. Izzat Sulton esa tanqidda ilmiylikni kuchaytirishga harakat qilgan va adabiy jarayonni tizimli tahlil qilishga intilgan. Biroq umumiy metodologiya siyosiy mezonlarga asoslangan edi. Asarning estetik qiymati ko'pincha ikkinchi o'ringa tushib qoldi. Tanqidchilar badiiy shakldan ko'ra mazmunni ustuvor deb bildilar. Shu bilan birga ayrim tanqidchilar asarlarning badiiy xususiyatlarini ham tahlil qilishga urindi. Bu esa tanqidchilikda ilmiy yondashuv shakllanishiga yordam berdi. Natijada 30-yillar tanqidchiligi o'ziga xos nazariy asosga ega bo'ldi. Bu asos keyingi adabiyotshunoslik rivojiga ta'sir ko'rsatdi.

XX asrning 30-yillarida adabiy tanqid mafkura bilan bevosita bog'liq holda rivojlandi.

Adabiyot sovet mafkurasining muhim vositasi sifatida qaraldi. Tanqidchilar esa bu mafkurani targ'ib qiluvchi vosita vazifasini bajardilar. Masalan, G'afur G'ulom va Hamid Olimjon ijodi tanqidchilar tomonidan ijobiy baholangan, chunki ularning asarlarida sovet hayoti madh etilgan. Aksincha, milliy mustaqillik ruhidagi ijodkorlar tanqid qilindi. Cho'lpon va Abdulla Qodiriy kabi ijodkorlar faoliyati keskin baholangan va ular repressiyaga uchragan.

Tanqidiy maqolalarda asarning g'oyaviy yo'nalishi asosiy mezon sifatida qaraldi. Bu esa tanqidchilikning mustaqilligini chekladi. Tanqidchilar rasmiy mafkuraga mos fikr bildirishga majbur bo'ldilar. Natijada tanqid ko'proq ideologik vositaga aylandi.

Badiiy asarning estetik jihatlarini yetarli darajada baholanmadi. Shunga qaramay, tanqidchilar adabiy jarayonni boshqarishda muhim rol o'ynadi. Natijada tanqid va mafkura o'rtasidagi uzviy bog'liqlik bu davrning asosiy xususiyatiga aylandi.

30-yillar adabiy tanqidchiligi muhim yutuqlar bilan birga jiddiy kamchiliklarga ham ega bo'ldi. Bu davrda tanqidchilik tizimli shakllandi va adabiy jarayonni tahlil qilishga e'tibor kuchaydi. Tanqidchilar adabiyotning ijtimoiy ahamiyatini ochib berishga harakat qildilar.

Masalan, Oybek va Izzat Sulton faoliyati tanqidchilik rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Biroq bu davrda mafkuraviy bosim kuchli bo'ldi. Tanqidchilik mustaqil rivojlana olmadi.

1937–1938-yillardagi repressiyalar natijasida ko'plab ijodkorlar yo'q qilindi. Bu esa adabiy muhitga katta zarar yetkazdi. Tanqid ko'pincha bir yoqlama baholashga asoslandi. Estetik mezonlar yetarlicha e'tiborga olinmadi.

Siyosiy bosim tanqidchilarning erkin fikr yuritishiga to'sqinlik qildi. Natijada tanqidchilikda muvozanat buzildi. Shunga qaramay, bu davr tajribasi keyingi rivoj uchun muhim asos bo'ldi.

XX asrning 30-yillari adabiy tanqidchiligi o'zbek adabiyotshunosligi tarixida muhim o'rin tutadi. Bu davrda tanqidchilik mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllana boshladi.

Tanqidchilar adabiy jarayonni boshqarishda faol ishtirok etdilar. Masalan, Izzat Sultonning ilmiy ishlari keyingi adabiyotshunoslik rivojiga ta'sir ko'rsatdi. Oybek esa adabiy jarayonni yoritishda muhim rol o'ynadi. Bu davrda ishlab chiqilgan nazariy qarashlar keyingi tadqiqotlar uchun asos bo'ldi. Tanqidchilar adabiy merosni baholash mezonlarini shakllantirdilar.

Biroq mafkuraviy bosim bu jarayonni cheklab qo'ydi. Natijada ayrim ilmiy qarashlar bir yoqlama shakllandi. Shunga qaramay, 30-yillar tanqidchiligi o'zbek adabiyotining rivojida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davr tajribasi adabiyotshunoslik tarixini anglashda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mazkur davrni o'rganish bugungi kunda ham dolzarb hisoblanadi.

Muhokama

XX asrning 30-yillari adabiy tanqidchiligi o'zbek adabiyotshunosligida muhim bosqich bo'lishiga qaramay, ushbu davr hanuz to'liq va xolis ilmiy jihatdan o'rganilmagan. Asosiy muammo shundaki, mazkur davr tanqidchiligi uzoq vaqt davomida mafkuraviy yondashuv asosida talqin qilinib, uning haqiqiy ilmiy qiymati yetarlicha ochib berilmagan.

Ayniqsa, 1937–1938-yillardagi repressiyalar natijasida ko'plab ijodkorlar, jumladan Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat kabi shaxslarning ijodi biryoqlama baholangan yoki butunlay chetga surib qo'yilgan. Adabiy tanqidning mazkur davrdagi faoliyati ko'proq siyosiy mezonlar asosida olib borilganligi sababli, uning ilmiy obyektivligi masalasi muammoli bo'lib qolmoqda.

Tanqidchilar faoliyatida estetik yondashuvdan ko'ra mafkuraviy talablar ustunlik qilgani, ularning haqiqiy ilmiy qarashlarini to'liq anglashga to'sqinlik qilmoqda. Shu bois 30-yillar tanqidchiligi tarixini qayta ko'rib chiqish, uni zamonaviy ilmiy mezonlar asosida baholash dolzarb muammo hisoblanadi.

Natijalar

Mazkur tadqiqot natijasida XX asrning 30-yillari adabiy tanqidchiligi ijtimoiy-siyosiy omillar ta'sirida shakllangan murakkab hodisa ekanligi aniqlandi. Tanqidchilarning faoliyati ko'proq sotsialistik realizm talablari asosida olib borilgan bo'lsa-da, ular adabiy jarayonni tartibga solish va rivojlantirishda muhim rol o'ynagan. Jumladan, Oybek va Izzat Sulton kabi ijodkorlarning faoliyati tanqidchilikda ilmiy yondashuv elementlarini shakllantirishga xizmat qilgan. Tadqiqot davomida 30-yillar tanqidchiligining ikki tomonlama xususiyati ochib berildi, ya'ni bir tomondan u mafkuraviy bosim ostida rivojlangan bo'lsa, ikkinchi tomondan o'zbek adabiyotshunosligining ilmiy asoslarini yaratishda muhim bosqich vazifasini bajargan.

Shuningdek, bu davr tanqidchiligi keyingi adabiy tadqiqotlar uchun nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qilgani aniqlandi. Natijada, 30-yillar adabiy tanqidchiligi nafaqat tarixiy hodisa, balki bugungi adabiyotshunoslik rivojini tushunishda muhim ilmiy manba ekanligi isbotlandi.

Xulosa

XX asrning 30-yillari o'zbek adabiy tanqidchiligi tarixida muhim va murakkab bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda adabiy tanqid ijtimoiy-siyosiy omillar ta'sirida shakllanib, ko'proq mafkuraviy yo'nalishda rivojlangan bo'lsa-da, u o'zbek adabiyotshunosligining ilmiy asoslarini yaratishda muhim rol o'ynadi. Tanqidchilar faoliyati orqali adabiy jarayonni tartibga solish, badiiy asarlarni baholash mezonlarini ishlab chiqish hamda adabiyotning jamiyat hayotidagi o'rnini belgilashga erishildi. Shu bilan birga, mazkur davr tanqidchiligi qator kamchiliklarga ham ega bo'ldi.

Mafkuraviy bosim, siyosiy ta'qiblar va senzura tanqidchilikning erkin rivojlanishiga to'sqinlik qildi. Ayniqsa, 1937–1938-yillardagi repressiyalar natijasida ko'plab iste'dodli ijodkorlar, jumladan Abdulla Qodiriy va Cho'lpon kabi adiblarning faoliyati to'xtatilgani adabiy muhitga jiddiy zarar yetkazdi. Bu esa tanqidchilikning obyektiv va xolis rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shunga qaramay, 30-yillar adabiy tanqidchiligi o'zbek adabiyotshunosligining keyingi taraqqiyoti uchun muhim nazariy va metodologik asos yaratdi.

Bu davr tajribasi adabiy tanqidning rivojlanish qonuniyatlarini anglashda, uning yutuq va kamchiliklarini tahlil qilishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Shu bois mazkur davrni chuqur va xolis o'rganish bugungi adabiyotshunoslik oldidagi dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Oybek. Adabiy-tanqidiy maqolalar. – Toshkent: O'zdatnashr, 1960. – 320 b.
2. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. – 256 b.
3. Abdulla Qodiriy. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1987. – 400 b.
4. Cho'lpon. Asarlar to'plami. – Toshkent: Sharq, 1991. – 350 b.
5. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 1996. – 300 b.
6. Karimov N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 2005. – 512 b.
7. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademiya nashr, 2010. – 280 b.
8. Rasulov A. Adabiy tanqid tarixi. – Toshkent: Universitet, 2012. – 240 b.
9. Ergashev, B. (2020). O'zbek adabiy tanqidchiligi taraqqiyot bosqichlari. *O'zbek tili va adabiyoti jurnali*, 4(2), 45–52.
10. Tursunov, S. (2022). Adabiy tanqidda metodologik yondashuvlar. *Filologiya masalalari*, 3(1), 60–68.

11. Rahimov, D. (2021). XX asr adabiy jarayonini zamonaviy talqin qilish. *Adabiyotshunoslik tadqiqotlari*, 2(3), 25–33.
12. Ismoilov, H. (2023). Adabiy tanqid va mafkura munosabatlari. *Ilmiy axborotnoma*, 1(5), 70–78.
13. Karimova, M. (2024). O‘zbek adabiyotida tarixiy jarayonlarni qayta baholash. *Zamonaviy filologiya*, 2(6), 15–23.